

ISSN: 1302-6879

**YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES**

HAKEMLİ DERGİDİR

YIL/YEAR : 2008 SAYI/NUMBER : 15 BAHAR /SPRING

İbn Haldun'un Eğitim-Öğretim Görüşleri

Akif AKTO

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
akifakto@hotmail.com

Özet

İbn Haldun, insanın yetiştirilmesini eğitimin önemli bir amacı olarak görmektedir. İnsanın akıl ve zihin gücünün geliştirilmesi eğitimin amaçlarından saymaktadır. Ona göre, aynı şekilde eğitimin evrensel amaçlarından biri olan bilgi ve gerçekliğe ulaşabilmek için eğitim, akıl yetilerini geliştirmeye yardım etmeli ve insanın psikolojik ve zihinsel potansiyelinin geliştirilmesini hedeflemelidir. İbn Haldun'un temel eğitimdeki öğretim programı Kur'an öğretimi etrafında şekillenir. Bunun yanında ana dilin okunması, yazılması, şiir ve hesap gibi temel dersler idealist ve realist bir program da yer almaktadır. Eğitim-öğretim etkinliklerinde öğrencinin zihinsel gelişiminin ve bireysel farklılıkların dikkate alınması gerektiğini söyler. Anlatma yöntemini eğitim-öğretimde etkili bir telkin aracı olarak görür. Haldun, bu yöntemin ezberciliğe yol açma sakıncasına da değinmesine rağmen, eğitim-öğretim sürecinde duyuşsal ürünlerin oluşmasında da etkili bir telkin aracı olarak görür. İbn Haldun, geleneğin ve geleneksel bilginin taşıyıcılığını ve aktarıcılığını yapmaktan öte, sorgulayan, eleştiren, çözüm üreten ve özgür fikirler ortaya koyan özgür bir zihin yapısına sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, öğretim, eğitim-öğretim yöntemleri, temel eğitim.

Abstract

Ibn Khaldun sees training of the individual as a significant objective of education. He cites enhancing the power of human reason and mind among educational goals. According to him, to reach knowledge and reality, which is also a universal goal of education, education should help develop mental abilities and aim to further individual's psychological and mental potential. Ibn Khaldun's training program in basic education is formed around teaching the Quran. He also advocates an idealist and realist program that includes reading and writing in native language as well as basic courses

such as poetry and arithmetic. He says that in education and instruction, mental development and individual differences of learners should be taken into consideration. He sees lecturing as an effective method of indoctrination. Although Khaldun points to the drawback of this method leading to rote memorization, he views it as an effective means of indoctrination in formation of affective behaviors as well. Ibn Khaldun has a free mental structure that questions, criticizes, creates solutions and comes up with unique ideas rather than one that acts as carrier and transmitter of the tradition and traditional knowledge.

Keywords: Education, instruction, educational-instructional methods, basic education.

Giriş

İbn Haldun'un eğitim ve öğretime yönelik görüşleri; Milli Eğitim Yayınlarından çıkan ve Zakir Kadiri UGAN'ın tercüme ettiği ile Dergah Yayınlarından çıkan ve Süleyman Uludağ'ın tercüme ettiği *Mukaddime* adlı eseri dikkate alınarak tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca İbn Haldun'un *Mukaddime* eseri hakkında yapılan çalışmaların değerlendirmelerine dayanarak görüşleri arasında eğitim-öğretimi etkileyen yönler üzerinde durulacak ve eğitim-öğretim yöntemleri açısından dikkat edilmesi gereken hususlara değinilecektir. Bu amaç doğrultusunda; İbn Haldun'un eğitim-öğretimi nasıl ele alır? İbn Haldun'a göre; eğitim-öğretime ne tür faktörler etki etmektedir? Eğitim-öğretim yöntemleri açısından dikkat edilmesi gereken hususlar nelerdir? Din eğitimi açısından da İbn Haldun'un yaklaşımları irdelenecektir. Bu yaklaşımlar çerçevesinde Din Eğitimine yönelik görüşleri nelerdir? Din Eğitimi ve Öğretiminde ne tür bölgesel farklılıklar ortaya konmaktadır? gibi soruların cevaplarının taşıdığı değer tartışılarak bir tür değerlendirmeye gidilecektir.

İbn Haldun'un Eğitim-Öğretim Görüşleri

İbn Haldun'un eğitim ile ilgili görüşleri ortaya konarak, eğitimi nasıl bir bilgi türü olarak gördüğünü ve insanın eğitim ihtiyacını ve eğitimin işlevlerini nasıl irdelediği üzerinde durulacaktır. Ayrıca eğitimde kalıtım ve çevrenin yeri, eğitimle diğer sosyal kurumlar arasındaki ilişkiler ve din eğitimi gibi konularla ilgili görüşlerine de yer verilecektir.

Eğitim kavramının bir bilim/bilimler alanının adı olduğu ve her şeyden önce eğitimin kendi kavram çerçevesini açıklığa kavuşturması gerektiği düşünülürse, eğitim kavramından anlaşılması gerekenin gündelik ve herkese göre değişen bir anlamın olmadığı açıktır. Ancak eğitim kavramının kapsama alanı çok geniş olarak ele

alınmaktadır.¹ Özellikle eğitimden söz edilince, olayı öğretimden soyutlamak meselenin anlamını zorlaştıracaktır. Bazen öğretimin değer alanı, tek başına anlaşılamamakta ve bir izah getirilememektedir. Öğretimin değer alanının benimsenmesi, bu değerlerin, yeni kuşaklar tarafından huy ve karakter haline getirilmesi, kişiliklerinin onlarla yoğrulması gerektiği bir gerçek olarak kabul edilmektedir.² Eğitimin öğretim ile ilişkisi ele alındığında öğrenci için eğitim, "öğrenme"yi ifade eder. Ancak psikolojik kuramlar öğrenme kavramını daha çok kullandıkları için öğrenmeye, eğitim manasını yüklemektedirler.³

İbn Haldun ise eğitim ve öğretimi tarif etmek için uğraşmaz. O bu konuda adeta tarife ihtiyaç göstermeyen hususlar üzerinde konuşmaktadır. Çoğu zaman sadece öğretim hakkında konuşarak, sanatların öğretimini veya ilimlerin öğretimini veya dilin öğretimini anlatır. İnsan kazanımlarını bazen bilgi, öğretim ve ders dinleme tarzında yani düşünce yoluyla, bazen de taklit ve doğrudan telkin tarzında, yeni uygulamalar yoluyla alabilir. İbn Haldun eğitim ve öğretim konusuna çok daha kapsamlı bakmaktadır. Bu bakış açısı ilimleri ve erdemleri kapsadığı gibi, öğretim, telkin, uygulama ve çalıştırma gibi konuları ve onları edinme yollarını da içermektedir.⁴

İbn Haldun ilim ve sanat arasında ayırım yapar ve eğitimi bir ilim olmaktan ziyade bir sanat olarak değerlendirir.⁵ O bu görüşünü her ilmin kendine ait farklı terminolojiye (ıstılah) sahip olmasına dayandırır. İbn Haldun'a göre insan için eğitim zorunlu bir ihtiyaçtır. Çünkü insanda merak güdüsü vardır. İnsanın bilişsel ve duyuşsal gelişmesi için eğitim ve öğretime fonksiyonel bir görev yükleyen İbn Haldun, yiyecek ve gıdalar vücudu geliştirdiği gibi eğitim-öğretim de insan ruhunu ve aklını geliştirip olgunlaştırdığını⁶ söyler. Eğitim bunları gerçekleştirirken bireye yeni bilişsel perspektifler ve yeni tecrübeler kazandırarak ufuk genişliği de sağlar. Bilgi ve tecrübeler

¹ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem A Yay., Ankara: Eylül 2001, s. 13.

² Hilmi Ziya Ülken, *Eğitim Felsefesi*, MEB Yay., İstanbul: 1967, s. 29.

³ Clifford Thomas Morgan, *A Brief Introduction to Psychology*, Second Edition, U.S.A, 1977, s. 79

⁴ Safi el-Husrî, *İbn Haldun Üzerine Araştırmalar*, Dergah Yay., İstanbul: 2001, s. 30

⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, (Çev: Zakir Kadirî Ugan), MEB Yayınları, 4. Baskı, C. II, İstanbul, 1977, s. 443-452

⁶ İbn Haldun, *Sifâu's-Sâil li-Tehzibi'l-Mesail*, Hazırlayan, Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul: 1977, s. 104-105.

artıkça yeni gelen bir bilgi daha üst bir bilginin oluşmasına ve ortaya çıkmasına yol açar ve böylece öğrenilenlerin başka alanlara aktarılmasını kolaylaştırır.⁷

İbn Haldun'un eğitimde kalıtım ve çevreden hangisinin etkili olduğu konusunda bir sosyolog olarak kalıtımla getirilenlerden çok eğitim ve çevrenin *gücüne vurgu yaptığı görülür*.⁸ *Eğer bir kimsede kötülüklerin rengi iyice yerleşmiş, boyası koyulaşmış ve ondaki iyi huylar bozulmuşsa, ona ne nesebinin ne de soy kütüğünün hoş ve asil olması fayda vermez*.⁹ Ona göre insan, eğitim-öğretim ile iyiyi kötünden, çirkin ve bozuk olanlarından ayırır ve böylece başıboş gezen hayvanlardan farklı hale gelir.¹⁰ Ayrıca İbn Haldun eğitimde bölgesel farklılıkların da etkili olduğunu belirtmektedir. O'na göre, Batı Afrika halkı ve hadariler ile bedeviler arasındaki zekâ ve yaşantı farkı eğitim-öğretimin bir sonucudur. *Hadarîlerin iyi öğretim görmüş olmaları ve sahip oldukları sanatlar onların bedevilerden daha akıllı ve zeki olmalarını sağlamıştır*.¹¹

Günümüz modern eğitim-öğretiminde birtakım sorumluluklar vardır. Bu sorumluluklar ise belirlenen hedef davranışları öğrencilere kazandırmak, öğretim etkinliklerini düzenlemek ve öğrencilerde beklenen davranış değişikliğinin ne ölçüde gerçekleştiğini belirlemek için değerlendirmeler yapmak bakımından artmaktadır. Ayrıca eğitim-öğretimde nelerin nasıl öğretilceği, bir başka deyişle içerik, yöntem, araç ve gereçlerin nasıl düzenleneceği, öğretim hedeflerinin öğrencilerin seviyesinin uygunluğuna dikkat ederken istenmeyen sonuçların çıkmamasına da özen gösterilmelidir. Modern eğitim anlayışında öğrencilerle doğrudan ilgilenmek, devamlı etkinlik içinde bulunmak, değişik yöntem ve araç-gereçler kullanmak ve sadece bilgi aktarımı değil, aynı zamanda bilginin nasıl aktarılacağını da bilmek gerekmektedir.¹²

Toplumu aydınlatma ve geliştirme görevi ile ilgili olarak İbn Haldun'da "öğretmen", "bilgin (âlim)" ve "müderris" olmak üzere üç farklı kavramın kullanıldığı görülür. Bunlardan "öğretmen" temel öğretimdeki "müderris" ve "bilgin" in de eş anlamlı olarak kullanıldığı

⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, (Çev: Süleyman Uludag), 3.Baskı, Dergâh Yayınları, C.II, İstanbul: 2004, s. 779.

⁸ M, C. II, s. 700; M.U., C. I, s. 315.

⁹ M, C. II, s. 671

¹⁰ M, C. II, s. 769.

¹¹ el-Husri, a. g. e., s. 189.

¹² Gerald Gutek, *Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar*, (Çev: Nesrin Kale), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2001, s. 33, 55.

ve hem bilimsel çalışma yapan, hem de orta öğretim veya yüksek öğretim veya her iki öğretimi de karşılayan medresede veya camide eğitim-öğretim işini yürüttüğü anlaşılmaktadır.¹³

İbn Haldun, İslâm ilim ve felsefe dünyasında daha çok meşşâî gelenek içinde işlenip geliştirilen bir öğrenme şemasını kullanmıştır. Buna göre öğrenmeyi mümkün kılan araçlar, dış dünyayı tanıtan duyu organları ve bunlar aracılığıyla alınan izlenimleri değerlendiren iç duyulardır. Ona göre davranışların kalitesi, düşünme yeteneğinin gelişmişliği ile paralellik arz eder. Aklın bir fonksiyonu olan yapıcı (âmil) güç, diğer fonksiyonu olan bilici (âlim) gücün kontrolü altında olması halinde başarılı şekilde çalışır.¹⁴ Buradaki ilişki, zihin ve obje arasındaki ilişkidir. Bu ilişkide zihin veya suje, obje ile bir bütün halinde birbirine bağlanır, bu bağlantıda hüküm kendisi ile birleşen objeye uygun olursa, verilen hüküm doğru olur,¹⁵ yani zihnin bu bağlantıyı doğru bir şekilde kurması gerekir.

İbn Haldun, insanın temel ayırıcı özelliği olarak onun akıl veya fikir sahibi oluşuna vurgu yaparken aynı zamanda bu yeteneğin geliştirilmesini önemli bir amaç olarak görür. Ona göre beden ve ruhtan oluşan insan¹⁶ düşünebilme yeteneği (fikir) ile diğer canlılardan ayrılır ve üstün olur.¹⁷ O, idrak etmenin doğal aracı olarak fikriyatı kabul ettiği, insan nefsinin beşerî ilimlerin hazinesi olduğu ve bilginin insana Allah tarafından öğretildiğini söylerken sanki bilgi kaynağı olarak dış dünyayı değil de bireyin kendi zihnini önemsemektedir, bir başka deyişle sanki bilgi insan zihnine yerleştirilmiştir. İbn Haldun'un bu görüşünün idealistlere benzerliğinin yanı sıra aslında onun daha çok Aristo çizgisini izlediği ve Aristo'nun birçok fikrinin onun tarafından da dile getirildiği görülür. Örneğin, insanın beden ve ruhtan oluşan bir yapıya sahip olduğu ve insana düşünme gücü kazandıran zihin veya akıl sayesinde insanın hayvanlardan üstün olduğu düşüncesi bunlardan yalnızca ikisidir.¹⁸

Zihnin olayların oluş sebeplerini ve düzenini inceleyip, düşünmesi ve kavraması¹⁹ onun yaradılışı gereğidir.²⁰ İbn Haldun'a

¹³ Hacer Ev, *İbn Haldun'un Eğitim Görüşü*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir: 2007, s. 30,

¹⁴ M, C. II, 767-768.

¹⁵ Bertrand Russel, *Felsefe Meseleleri*, (Çev., A. Adnan Adıvar), 2. Bsk., Remzi Kitabevi, İstanbul: 1943, s. 189, 192-195.

¹⁶ M, C. II, s. 954

¹⁷ M, C. I, s. 214

¹⁸ Gutek, a. g. e., s. 38.

¹⁹ M, C. I, s. 169;

göre, geleceğin en az hatalı bir sapma ile öngörülebilmesi geçmişin ve günün iyi bir kritiğe tabi tutulması ile mümkündür. Doğru bir zihinsel duruş kazanıldığında sebep sonuç ilişkileri anlamlı bir çerçevede kurulur, böylece anlam ile realite arasında uygunluk sorunu bulunmaz, geçmiş ve güne bakılarak da geleceği öngörmek mümkün olur.²¹ Bunun için İbn Haldun'un en güvenilir yol olarak gösterdiği yöntem bilimsel gözlem, inceleme ve araştırmadır. Ona göre basiretli ve eleştirel bir zihnin ölçütü, inceleme ve araştırmadır.²² Garip görülen, alışık olunmayan bir şey işitildiğinde, onun hemen inkâr edilmeden önce aslının araştırılması ve temelinin düşünülmesi gerekir, olaylar mümkün olabilirlik, imkân ile imkânsızlık açısından incelenmeli, aklen mümkün olup olamayacağı değerlendirilmeli,²³ fikir ve akıl işletilerek, derin düşünülerek davranılmalıdır.²⁴ Kendi kendisinin objesi olma bakımından eşsiz bir varlık olan insan özeleştirici denilen nefis muhasebesi yaparken kendisini gözden geçirir. Kavrama, analiz, sentez ve değerlendirme gibi bilişsel yetenekleri gerektiren bu süreç yalnızca insana özgü bir özelliktir.²⁵

Duyuşsal amaçlar duyarlılıktan başlayıp tutum ve dünya görüşü oluşturmaya kadar uzanan süreçteki değişimleri ifade eder. Bilgi, kavrama, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme ile ilgili yeteneklerin geliştirilmesi eğitimin bilişsel amacını oluştururken, duygular, tercihler, seçimler, inançlar, değerler, ahlâki kurallar, tutumlar, istek ve arzular, güdüler, yönelimler ve duygulanışlar da eğitimin duyuşsal amacını oluşturur.²⁶ Bireyin bilme ve düşünme isteginin, yeteneğinin geliştirilmesi eğitimin bilişsel amacı, sosyal ve üstün istek ve duygularının geliştirilmesi de eğitimin duyuşsal amacı ile ilgilidir.²⁷

İbn Haldun'a göre davranış fikir ile şekillendirilir. İbn Haldun bu görüşünü şöyle izah eder: “*Sanatların fikir olmadan var olmaları imkânsızdır, zira sanat fikrin semeresidir ve ona tabidir. Tutuma*

²⁰ M, C. II, s. 730,

²¹ M, C. I, s. 160; M.U., C. I, s. 8,

²² M, C. I, s. 183,

²³ M, C. I, s. 140; M.U., C. I, s. 459,

²⁴ M, U., C. I, s. 637.

²⁵ James C. Livingston, *Anatomy of the Sacred An Introduction to Religion*, Macmillan Publishing Company, New York, 1989, s. 8 -9'den alıntı; Hacer Ev, Basılmamış Doktora Tezi, s. 102.

²⁶ Hacer Ev, Basılmamış Doktora Tezi, s. 102

²⁷ Selahattin Parlador, *İslam'da Örgün Din Eğitimi*, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir: 1984, s. 95.

dönüştürülen ilim zorunludur, böyle bir ilim bilgi aşamasında kalan ilimden daha çok güvenilirdir, tutuma dönüştürülmeyen ilmin faydası azdır. Amaçlanan ise sadece öğrenilenin hayata geçirilmesidir."²⁸ Bu ifadelerden hareketle İbn Haldun'un *duyuşsallıkla beraber* bilişsel fonksiyonları da iç içe kullandığı söylenebilir.

İbn Haldun'un eğitim görüşünden tespit edilen duyuşsal amaçlar incelendiğinde bunların ahlâkî gelişim dönemlerini inceleyen Piaget'nin özerk dönemi²⁹ ve Kohlberg'in de geleneksel ve gelenek ötesi dönemlerinin özellikleri ile örtüştüğü görülür.³⁰ Buna göre duyuşsal yönden amaçlananın kısaca, içinde bulunduğu şartları dikkate alarak değerlendiren ve kendi otonom değerler sistemini kurup başkalarını da dikkate alan bir tutuma sahip olan birey yetiştirmek olduğu söylenebilir.³¹

İbn Haldun'a Göre Eğitim-Öğretimi Etkileyen Faktörler

İbn Haldun'da, eğitim ve öğretimi etkileyen faktörler iki kategoride ele alınabilir. Birincisi, örgün eğitim ve öğretimi etkileyen faktörlerdir. Bu faktörler, İbn Haldun'un genel eğitim-öğretim görüşleri ve yöntemleri içinde ele alınacaktır. İkincisi, örgün olmayan eğitim faktörleridir. Bu bölümde daha çok doğal ve fiziki çevrenin insanın doğası ve karakteri ile insan eğitimi üzerindeki etkisinin neler olduğu irdelenecektir.

1. Tabii Çevre'nin insan eğitimi üzerinde etkisi vardır. İbn Haldun, mağaralarda ve meşeliklerde geçirilen ve otlarla beslenen bir yaşam tarzının insanları vahşi bir yapıya dönüştürdüğünü ve diğer insanlarla iletişimden uzun süre kopardığını söyler. Çünkü böyle bir yaşam tarzı içinde olanların giyinme ve ahlakları hayvanların giyinme ve ahlakları derecesine yaklaşır ve o ölçüde insanlardan uzaklaşırlar. İbn Haldun, bu durumun din ve inanç konusunda da değişmediğini öne sürerek bu insanların Peygamberlik ve onun misyonunun ne olduğunu bilmediklerini dolayısıyla da bir şeraite sahip olmadıklarını belirtmektedir.³² İbn Haldun'a göre, havanın soğuk ve sıcaklığı da insan tabiatı ve ahlakı üzerine tesir eder. Sıcak memleketlerde yaşayan

²⁸ M, C. II, s. 824

²⁹ Münire Erden, & Yasemin Akman, *Gelişim ve Öğrenme*, 10. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara: 2001, s. 115.

³⁰ Lawrens Kohlberg, "Moral Development and the Education of Adolescent", *Adolescent Behavior and Society*, Second Edition, Editor, Rolf E. Muuss, Random House New York, 1975, s. 165-166.

³¹ Ev, Basılmamış Doktora Tezi, s. 103.

³² M.U., C.I, s. 195.

insanların tabiatlarında genellikle hafiflik, kararsızlık, kaygısızlık, oyun ve eğlence düşkünlüğü görülür. Onlar her türlü musiki nağmeleriyle dans etmeye düşkündürler. Bu durum, sevinç ve neşe adı verilen, latif olan buharın yayılması ve çoğalmasının bir sonucudur.³³

İbn Haldun'a göre, hamamlara giden insanların hali de böyledir. Hamama giden insanlar, hamamın havasını teneffüs ettiklerinde, havasının sıcaklığı bedenlerine nüfuz ve sirayet eder sonra kalpteki latif buharı harekete geçirerek bedeninin dışına çıkartır ve onların tabiat ve mizaçlarını rahatlatır.³⁴ Bundan dolayı sıcak iklimlerde yaşayanlar, çabuk sevinir ve çabuk neşelenir, bu sevinç ve neşenin tesiri ile karakter ve mizaçlarında hafiflik oluşur. Bu iklimin sakinleri bir yıllık hatta bir aylık yiyeceklerini bile temin etmezler, bütün yiyecek maddelerini pazarlardan satın alırlar. Oysaki soğuk iklimin insanları kaygılı ve gözlerini yere dikerek çaresiz gibi görünürler. Bunlar gelecek konusunda çok kaygılıdırlar ve bundan dolayı iki yıllık buğday ihtiyaçlarını önceden depolarında saklarlar. İhtiyaçlarının yeterliliğine bakmayarak malzemelerinin eksilmesinden korkar ve gündelik yiyeceklerini satın almak için erkenden pazara çıkarlar.³⁵

2. Sosyal Çevre (Siyasal Güç) Bir devletin geçireceği çeşitli evreler vardır ve halkın da ahlak ve tabiatı bu evrelere göre şekillenir. Yani devletin geçireceği evrelere göre halkta da sosyal değişme meydana gelir. İbn Haldun'a göre, insanlar çoğunlukla başkalarının hüküm ve idaresi altında yaşadıkları için hükümdarlar ve idareciler insanın yapısı/doğası üzerine tesir etmektedirler. Yönetici sınıfından olan hükümdarlar ve idareciler yumuşak kalpli ve adaletli olurlarsa, onların hüküm ve iradesi altında bulunanlar, zulüm ve baskılara, haksızlık ve hukuksuzluğa katlanmazlar. Hükümdarlar ve idareciler, halkı korkutarak ve sıkıştırarak, onların tabii olan doğalarına zarar vermediği için, halk onların yasakçı olmadığına inanarak doğalarında bulunan şecaat ve cesaretlerini kaybetmeden muhafaza ederler ve korkaklık, tembellik yoluna sapmazlar. Herhangi bir devlet ve hükümetin idaresinin gücü, baskı ve şiddete dayanır ise (şiddet, merhamet ve şefkate galebe çalar ise) halkının kuvvet ve şecaatleri kırılır. Zulüm ve şiddetle kırılan kalpler, cesaretlerini ve dirayetlerini kaybettiği için onlar kendilerini müdafaa edecek ve nefislerini koruyacak kuvvet ve gücü kendilerinde bulamazlar. İbn Haldun,

³³ M.U., C.I, s.203-204.

³⁴ M.U., C.I, s.203-205.

³⁵ M.U., C.I, s.203-205.

Halife Ömer'in komutanlarına kuvvet ve şecaati kaybettirecek davranışlarda bulunmayı yasak etmesini buna bir delil olarak göstermektedir.³⁶

Devlet erkânındaki israf, yolsuzluk, şehvet/arzuya düşkünlük ve özellikle de işinde ehil olmayanların yönetimde olması devlet düzenini bozar, iyi niyetli insanları uzaklaştırır. Bu aşamada devlette ihtiyarlık baş gösterir, tedavisi zor olan hastalıklara tutulur ve iç karışıklıklar çıkar. Halkın da iç dünyasında fırtınalar kopmaya başlar. Devlete ve işlevsel kurumlarına güvensizlik artar, halkta da zevk, şehvet ve süfli duygulara ilgi duyulur ve yolsuzluklar çoğalır. Halkın kişilik ve ahlaki yozlaşır, doğruluk ve dürüstlük kavramları işlevini yitirir ve toplumda ciddi bir belirsizlik baş gösterir.³⁷

İbn Haldun, yenilgiye uğrayan ve azınlıkta kalan toplumların, kendileri üzerinde kültür ve medeniyetleriyle baskın gelen toplumları giyim, kuşam, mezhep, diyanet vs. gibi birçok alanda taklit ettiğini söyler. Çünkü nefis ve kalp daima kavimlerine galebe çalmış ve kavmine boyun eğdirmiş olanların olgunluk ve üstünlüklerine inanır. İbn Haldun'a göre bu durum, üstün gelenlerin kemal ve fazilet sahibi olmasından kaynaklandığı hissini azınlıkta kalan toplumların kalplerinde yerleştirir. Azınlıkta kalan toplumlar eylemlerin birçoğunda sadece teknik ve teknolojik açıdan değil aynı zamanda adet, gelenek, mezhep hatta din gibi konularda da hâkim kültür ve hâkim toplumlara benzemeye çalışır.³⁸

Ses ve ses grupları insan ruhu ve doğası üzerinde etki etmektedir. İbn Haldun'a göre, musiki nağmeleri ve kişiye hoş, güzel gelen sesler kalplerde sevinç ve mutluluk meydana getirir. İnsanların üşenerek yaptıkları işleri daha istekli yapmalarını sağlar. Kötü ve korkunç sesler de kalplerde korku oluşturur ve olumsuz tesir eder. Şiir ve türküler ise, kalpler üzerine ve davranışların şekillenmesine tesir eder. Özellikle savaşlarda şiir ve türkülerden çok istifade edilir. Örneğin şairler, savaşlarda safların önünde durarak şiirler okur ve askerin savaş motivasyonunu artırır.³⁹

İnsanın statüsü ve uğraştığı mesleği onun ahlaki yapısına ve kişiliği üzerinde etki etmektedir. İbn Haldun bu durumu şöyle anlatır: "Ticarette uğraşanlar işlerinde dikkatli davranıp iş piyasasında rakiplerini yenmek zorundalar. Daima üstün gelmeyi düşünmek ve

³⁶ M.U., C.I, s. 316-317.

³⁷ M.U., C. I, s. 447.

³⁸ M.U., C.I, s. 374-375.

³⁹ M.U., C.II, s. 3-5.

onun için uğraşmak zamanla tacirin karakterine işler. Tüccarlar, başarılarını sürdürmek için rakipleriyle çekişmeye, aldatmaya, hileye ve tuzağa alışırlar. Bu da onları normal kişisel ve sosyal hayatlarında da üste çıkmak için benzer karakteri sergilemelerine sebep olur.”⁴⁰ Tabi doğal olarak sonuçlar tüm toplumun huzursuz olmasına meydan vermektedir.

3. Modern ve Seküler Yaşam Tarzı da insanlar üzerinde etki etmekte ve insanları lüks ve rahatlığa alıştırmaktadır. Aynı şekilde modern ve teknolojik hayat, insanların ihtiyaçlarını birden bine çıkarmakta ve insanlar için lüks bir yaşam tarzını öne sürmektedir. İbn Haldun’a göre, lüks bir yaşamın talep ve ihtiyaçları çoğaldığı için insanların kazanç ve gelirleri ihtiyaçlarını temin etmez. İnsanların arzuları ve talepleri çoğalır, gelir-gider dengesi bozulur ve gelirler giderleri karşılayamaz duruma geldiğinde ise bireysel ve ailevi hayat bozulur ve buna paralel olarak toplumun da düzeni bozulur ve sarsılır. Modern yaşamın sunduğu refah, bolluk ve imkânla insanlar şehvete dalar ve şehvet düşkünü olurlar. Bu durumda insanlar, zina gibi bazı ahlaki sapmalara kaymaktadır. Aile hayatı zarar gördüğünden nesiller karışır, insanların karakteri bozulur. Nesiller birbirine karıştığından insanlar doğan çocukların kime ait olduğunu bilemez. Çocuklara karşı ebeveynlerden gelen tabii şefkat ve esirgeme duyguları, çocukları terbiye etme ve sahip çıkma güdüsü altüst olur, bunun bir sonucu olarak da nesiller yıkıma ve yok olmaya doğru sürüklenmiş olur.⁴¹

İbn Haldun’un yukarıdaki yaklaşımları değerlendirildiğinde, O’na göre, mahiyetleri aynı olan insanlar, tecrübe sonucu edindikleri bilgilere ve buna bağlı olarak oluşturdıkları adet ve alışkanlıklara bağlı olarak farklılaşırlar. Bedeviler, medeni insanların insani hakikat ve akıl itibarıyla kendilerinde üstün olduklarını zannederler. Oysaki insani hakikat açısından bedevilerle medeniler arasında hiçbir fark yoktur. Böyle bir düşüncenin sebebi medeni insanların, medeni yaşam biçiminden ötürü geliştirmiş oldukları adet ve alışkanlıklar, yani akıl ve tecrübe yoluyla edinmiş oldukları bilgileri pratiğe aktarmış olmalarıdır. Bundan ötürü bedeviler, medenilerin farklı yaşam biçimlerinin nedeninin onların üstün özelliklerden kaynaklandığına bağlamaktadırlar. Oysaki durum sadece bilgi birikimindeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır.⁴²

⁴⁰ M.U., C.II, s. 364-365.

⁴¹ M, U., C.II, s. 303.

⁴² M, U. II. s. 1017.

İbn Haldun, Tanrı'nın insanları hem iyiliğe hem de kötülüğe meyilli olarak yarattığını ifade etmekte fakat insanlar Tanrı'nın kendilerine bildirdiği ahlak ilkelerine bağlı bir şekilde yaşamaz da adet ve alışkanlıklarıyla baş başa kalırlarsa iyilikten ziyade kötülüğe daha çok yöneleceklerini belirtmektedir.⁴³ Ona göre, bununla birlikte insanlar düşünebilme kabiliyetleri ve fitratları itibarıyla aslında iyiliğe daha yatkındırlar. Kötü duygular insanların hayvani tabiatlarında dominant özellikte iseler de onların insani tabiatları hayvani tabiatlarına fitrat itibarıyla hâkim durumdadır.⁴⁴ Bunu sağlayan da şüphesiz düşünebilme kabiliyetidir. İnsanların, düşünen varlıklar olmalarından ötürü her türlü fiilleri de kast ve iradeye dayanır. Kast ve İrade, nihai anlamda mahiyeti bilinemeyen ve insanın düşünebilme kabiliyetinden kaynaklanan akla ait tasavvurlardan ibaret psikolojik bir oluşumdur. Sözü edilen bu oluşumun nihai anlamda bilinmemesinin sebebi ise onun Tanrı tarafından bu şekilde belirlenmiş olmasıdır.⁴⁵

Özetlenecek olursa İbn Haldun, tabiatı gereği temelde insanın iyi olduğu ve iyiliğe yatkın olduğu görüşündedir. Ancak O'na göre, insanın bu ilk tabiatı onun mutlaka o yönde yani iyilik yönünde gerçekleşeceği anlamına da gelmemektedir. Çünkü insanın asıl tabiatı yaratılıştan öte oluş sürecinde, hayat içerisinde gerçekleşen bir özellik taşımaktadır. Bu da insanın ne olacağının veya nasıl olacağının yaratılış özelliklerine bağlı olarak değil, çevre şartlarıyla, yetişme şartlarıyla ilişkili olduğunu ortaya koyar ve bunun da temelini insanın aldığı eğitimin oluşturacağını ifade eder.

İbn Haldun'un bilgi anlayışıyla ilgili olarak çıkarabileceğimiz bir diğer sonuç da şudur: İbn Haldun, bilgiyi ve dolayısıyla da eğitim ve öğretimi, insanların siyasal, sosyal, ekonomik veya benzeri bir durumun oluşturacağı gücü ellerinde tutup onu tek elden dağılmasına aracılık eden bir olgu olarak görmelerine karşı çıkmaktadır. Onun eğitimle ilgili olarak ortaya koymaya çalıştığı tek gaye, eğitim ve öğretimin, insanın daha doğrusu bireyin bütün yönleriyle mükemmelleşmesine vasıta olmasıdır. Bu anlamda İbn Haldun'un resmi, kitlesel ve ulusal eğitim anlayışlarından farklı olarak, birey merkezli eğitim anlayışını benimsediğini söyleyebiliriz.

İbn Haldun'a göre eğitim-öğretim faaliyetleri; meziyet ve kemal, lüks ve konfor türünden faaliyetlerdir. Böyle olmasının sebebi,

⁴³ M, U., C.I, s. 429.

⁴⁴ M, U., I. s. 458.

⁴⁵ M, U., C.II. s. 1073-1074.

'eğitim ve öğretimin insanların hayatlarını idame ettirebilmeleri ve bir arada yaşayabilmeleri açısından zorunlu olan ekonomi ve siyaset gibi tabii bir uğraş alanı özelliği taşıyamamasıdır.⁴⁶ Eğitim ve öğretim faaliyetlerinin bedevi umranda görülmemesi ve daha çok medeni umranda var olması da bu yüzdendir.⁴⁷ İbn Haldun'un burada kastettiği şey, hem bilginin insanlar arasında bir ayrıcalık oluşturması hem de kurumsal anlamda eğitim ve öğretim faaliyetlerinin medeni toplumların bir ayrıcalığı olmasındandır. Bu yaklaşım, İslam felsefesinin en önemli kaynaklarından biri olan Antik Yunan filozofu Eflatun'un "bilgelik erdemlilik" ⁴⁸ ve bilgelik için faaliyet yürütmek de belli ölçülerde zengin insanlara mahsustur, şeklindeki anlayışını andırmaktadır. Kuşkusuz bu yaklaşım, hem Eflatun'da hem de modern dünyada olduğu gibi, devlet tarafından yürütülen resmi, ulusal ve kitlesel eğitimden yalnızca zenginlerin istifade etmesi şeklinde cereyan eden durumu istemek biçiminde değerlendirilemez. Kast edilen şey, toplumun bir bütün olarak zenginlik aşamasında bulunduğu taktirde eğitim ve öğretim faaliyetlerinin de kurumsal olarak mevcut olacağıdır. İbn Haldun'un toplumsal her türlü faaliyette ekonomiye temel bir önem atfettiği dikkate alınırsa kurumsal anlamda eğitim ve öğretimi niçin medeni toplumlara hasrettiği daha kolay anlaşılacaktır.

İbn Haldun, medeni toplumlarda yürütülen eğitim ve öğretim faaliyetlerine bağlı olarak bilimleri ikili bir tasnife tabi tutmaktadır. İbn Haldun, bilimleri bölümlemesi ile akli ön yargılardan kurtarmak istemekte ve bununla da geliştirmiş olduğu gerçekçilik temeline dayanan rasyonalizmine haklılık sağlamaktadır.⁴⁹ Ancak bilimleri sınıflandırırken felsefeden ziyade Mantık ve Kelam'a yer vermektedir. Ayrıca O, kelam ile felsefeyi birbirinden ayırır. İbn Haldun, akli bilimleri dolayısıyla felsefeyi kurtarmaya çalışmaz, mevcut akli bilimlerin savunuculuğunu da yapmaz. Onun amacı; akıl yolunun yani rasyonel düşüncenin ön yargısız bir şekilde geliştirilmesidir.⁵⁰ Ona göre ilimler, akli-felsefi ve nakli-dini olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Akli ilimler insan tecrübesine bağlı olarak ortaya çıktıklarından evrensel mahiyettedirler ve herhangi bir topluma mahsus değildirler. Ancak, akli ilimlerin mevcudiyeti umranın medeniliğine bağlı

⁴⁶ M, U., C.II, s. 266.

⁴⁷ M, U., C.II, s. 941.

⁴⁸ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul, Remzi Kitabevi Yay, 1980, s. 62.

⁴⁹ Niyazi Akyüz-İhsan Çapcıoğlu, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara: 2008, s. 160.

⁵⁰ A.g.e., s. 161.

olduğundan toplumların medeniliği ile akli ilimlerin çeşitliliği ve gelişmişliği arasında bir paralellik vardır. Nakli ilimlerse din kaynaklı olduklarından muhtelif toplumlara mahsusturlar ve evrensel bir özellik taşımazlar. Ayrıca, akli ilimler adından da anlaşılacağı üzere tamamen akıl kaynaklı iken, nakli ilimler akıl kaynaklı değil, din kaynaklıdır. Nakli ilimlerde aklın rolü, dine ait asli meselelerden tali meseleleri çıkarmaktır.⁵¹ İbn Haldun'un evrensel akli ilimler dediği mantık, metafizik, tabiat ilimleri, matematik, astronomi, musiki gibi ilimler; nakli ilimler dediği de fıkıh, tefsir, hadis, kalam, vb. gibi ilimlerdir.

İbn Haldun'a Göre Eğitim-Öğretim Yöntemleri ve Dikkat Edilecek Hususlar

İbn Haldun'a göre herhangi bir şeyin öğrenilmesi, o şeyin usulünden fîruunu (ana konularından tali konularını) çıkarabilme ve bunu meleke haline getirmekle mümkün olur. Meleke kazanma, anlama ve ezberleme değil belli bir fiilin icra edilmesi ve tekrarlanmasıyla bireyde hâsıl olan sıfattır.⁵² İbn Haldun'un meleke kazanmak dediği şey, pasif obje konumunda öğrenci olmayı değil, aktif suje konumunda talebe olmayı karşılamaktadır. İbn Haldun meleke kazanmanın başlangıç noktasını matematik'e ait ilimlerde görmektedir. Ona göre, öğretime hesap ilmi ve matematik ilmi gibi ilimlerle başlamak gerekir. Çünkü matematikî bilgiler kesin delillere dayandığından talebede parlak bir zekânın oluşmasına vesile olduğu gibi onun düşüncelerine, doğru bir istikamet de kazandırır. Matematikte uzmanlaşmak, düşünmeyi ve düşünceyi de hatadan uzaklaştırır. Buna paralel olarak talebenin kişiliği de doğru temeller üzerine bina edilir.⁵³

İbn Haldun'a göre her ilmin kendine özgü bir terminolojisi olduğu gibi kendine özgü bir öğretim usulü de vardır. Araştırma, inceleme, soru-cevap, aktarım, münazara, münakaşa ve benzeri gibi yollarla çeşitli bilgi ve kanaatlere sahip olan talebeler, bu öğrenme sürecinde tabii olarak öğretmene ihtiyaç duyacaklardır. Çünkü hangi türden bilgi olursa olsun, en iyi beceri kazanma yolu, öğretmenin gözetiminde görülen eğitimidir. Öğretimde ilimlere ait terminolojinin ve yöntemlerin farklı oluşu öğretimde bir zorluk teşkil ettiğinden bu zorluğun giderilmesi için öğretmenlerin nezaret etmesi, öğrencilerin

⁵¹ M, U., C.II, s. 1020.

⁵² M, U., C.II, s. 1012.

⁵³ M, U., C.II, s. 1151-1156; İsmail Ekrem, "Bültenlerden Seçmeler-Endülüs'te Eğitim", http://www.medeniyet.org.tr/haber_detay.php?haber_id=103, (05.01.2008).

bu farklılıkları daha kolay kavramalarını sağlayacaktır.⁵⁴ Öğretim aşamalı/tedrici bir esasa dayanmalıdır. Talebelerin kapasiteleri ve kabiliyetleri göz önünde bulundurulmalı, öğretilecek konular ana meselelerden başlanılarak kısa ve özlü bir şekilde verilmelidir. Tedrici usul takip edildiği takdirde beceri kazanmak da kolaylaşacaktır. Başlangıçta kazanılacak olan beceri her ne kadar zayıf olur ise de talebenin konuları anlamaya ve kavramaya hazır hale gelmesi bu yolla sağlanacaktır. İkinci basamakta konu biraz daha açılır, üçüncü basamakta ise ayrıntıya geçilir. Ayrıntının öğrenilmesi ile de talebenin becerisi daha pekişecektir.⁵⁵

Öğretime yeni başlayanlar ilk önce konuları ana hatlarıyla ve duygu yüklü örneklerle anlayabilirler. Çünkü talebelerdeki kabiliyetler tedrici olarak gelişir. Sonlarda verilmesi gereken konular başlangıçta verilirse konuyu kavrama zorlaşacağından zihni bıkkınlık oluşur. Bu yüzden de zorluğun bizzat o konunun kendisinden kaynaklandığı düşünülür ve o konuya karşı ilgisizlik ve tembellik başlar. Bu durum, öğretim usulünün sistematiksizliğinden kaynaklanmaktadır. Öğretmenin dikkat etmesi gereken nokta, talebeleri kabiliyetleri nispetinde sorumlu tutmaktır. Ayrıca, öğretimin süresini uzun tutmak veya konular arasında kopukluk oluşturmak ya da farklı konuları birlikte öğretmeye çalışmak da öğretimi güçleştiren bir başka sebeptir. Böylesi durumlar zihin karışıklığına neden olacağı için konuların öğrenilmesi de zorlaşacaktır. Hâlbuki talebelerin dikkatinin belli bir konu üzerinde yoğunlaştırılması öğretimde daha iyi sonuçlar doğuracaktır. Herhangi bir konunun öğretiminde aşırı derecede ayrıntıya girilmesi ne derece zararlı ise muhtevanın aşırı derecede kısaltılması ve konu çerçevesinin çok fazla daraltılması da o derece zararlıdır.⁵⁶

İbn Haldun'a göre talebelere verilecek olan bilgiler öyle bir yöntemle verilmelidir ki içtenlikle ve kendiliğinden benimseyebilsinler. Talebelere karşı sert davranmak onlara zarardan başka bir şey kazandırmaz. Çünkü şiddet ve ceza, bilhassa küçük çocuklarda kötü alışkanlıkların oluşmasına neden olur. Baskı ve korku her türlü kabiliyetin körelmesine ve müteşebbis ruhun ölmesine neden olur. Öğretimde asıl yapılması gereken şey, talebelere teenni ve

⁵⁴ M, U., C.II, s. 1302; Mahmut Tezcan, "İbn Haldun'un Eğitime İlişkin Görüşleri", s. 205-212, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/507/6179.pdf>; Fahri Güven, "İbn Haldun'un Eğitime Dair Mülâhazaları", <http://www.tumgazeteler.com/?a=1281221>

⁵⁵ M, U., C.II, s. 1283-1288; Tezcan, a.g.m., s. 205-212; Güven, a.g.m.,

⁵⁶ M, U., C.II, s.1283-1288; Tezcan, a.g.m., s. 205-212; Güven, a.g.m.,

hoşgörüyü muamele etmektir.⁵⁷ İbn Haldun bu ifadeleriyle eğitimde motivasyonun ne kadar önemli olduğuna işaret etmektedir. Günümüzde de eğitimciler bu konu üzerinde hassasiyetle durmaktırlar.

İbn Haldun'un üzerinde durduğu bir diğer önemli nokta, eğitim ve öğretimin dilidir. Ona göre, hangi ilim alanında olursa olsun, eğitim ve öğretim için en uygun dil/lisan şüphesiz anadildir. İster akli ilimler söz konusu edilsin isterse nakli ilimler, hepsi soyut düşünceye dayalı olarak yürütülen faaliyetler olduklarından, bizatihi zor bir uğraş alanıdır. İlmi faaliyetlerin tabiatında var olan bu zorluğa bir de dil/lisan güçlüğü eklenirse eğitim ve öğretim son derece zorlaşacaktır. İşte bundan dolayıdır ki ilim ve fikir hayatının var olabilmesi için anadile bağlı kalınması gerekir.⁵⁸

İbn Haldun'un öne sürdüğü bu görüşler, günümüzde hala geçerliliğini muhafaza etmektedir. Eğitimin tedriciliği, motivasyonun önemi, öğretmen-öğrenci ilişkileri, anadilin zorunluluğu gibi, İbn Haldun tarafından tespit edilmiş olan ilkeler, farklı amaçlar için de olsa, modern dünyada da savunulan temel ilkelerdir.

İbn Haldun'un Din Eğitime Yönelik Görüşleri

İnsanın özellikle sosyal ve ahlâkî güdülerinin gelişmesinde din eğitiminin önemine de değinen İbn Haldun'a göre insan, yaradılışı gereği iyiliğe meyilli olduğu gibi kötüye de meyillidir; din insanın iyilik güdülerini harekete geçirerek bencil meyillerin zararlı etkilerini frenleyen bir üst kontrol mekanizması oluşturur. İbn Haldun din eğitiminin önemini ve etkinlik alanını vurgularken Arapların durumunu şöyle ifade etmektedir:

“Araplar vahşi bir millet idi, kanunları uygulama, halkı zarar ve ziyandan koruma, insanların birbirlerine karşı saldırılarını önleme konusuna önem vermezler idi, zorla ele geçirdikleri memleketler hızla harap olmaya yüz tutar idi. Böyle olmasına rağmen din, onların tabiatlarında bir inkılâp meydana getirip, tabiatlarını dinî bir boya ile boyatıp değişikliğe uğrattıktan sonra dinî renk, onlardaki olumsuz şeyleri siler ve kendilerinde dâhilî ve vicdanî bir müeyyide meydana getirir.”⁵⁹ Din eğitimi sonucu Arapların vahşi,

⁵⁷ M, U., C.II, s. 1300.

⁵⁸ M, U., C.II, s. 1311-1314.

⁵⁹ M, C. I, s. 364-367

*çapulcu, kural tanımaz kişilikleri düzelmiş, kalpleri temizlenmiştir.*⁶⁰

Bugün de ahlaki alanın dinî alandan ayrı olduğu ile ilgili yaygın bir kabul söz konusu olsa da bu iki alanın birbirlerine zıt bir konumda ve birbirlerinin alternatifi olmadığı, amaçlarının birbiri ile örtüştüğü; dinin, ahlaki davranış için daha güçlü bir motivasyon, daha etkili bir yaptırım sistemi ve daha yüksek bir ahlaki ödev düşüncesi sağladığı kabul edilmektedir.⁶¹ İbn Haldun, günümüz psikanalistleri gibi erken yaştaki eğitim etkilerinin önemine de işaret eder, ona göre erken yaşlarda verilen eğitim daha etkili ve daha kalıcıdır ve sonraki dönemler için sağlam bir temel oluşturur. Başka bir ifade ile bu temel eğitim sonraki eğitimin nitelik ve nicelik bakımından da belirleyicisi olacaktır.⁶²

İlimlerin hangisinin/lerinin öğretilmesine öncelik verilmelidir? İbn Haldun aslında bu sorunun cevabını, kendisi bizzat amaç ve araç olan ilimler sınıflandırmasında vermiştir, buna göre naklî ilimler amaç, aklî ilimler de araçtır. Bazı Müslüman ülkelerin eğitim uygulamalarında da bu yöntemi görmek mümkündür. İslâm dünyasında Kur'an öğretimi temel eğitimin esas konusunu oluşturmuştur. İbn Haldun, bu konudaki görüşünü kendi döneminde İslâm ülkelerindeki ilköğretimle ilgili bilgiler verirken ortaya koymaktadır. Onun bildirdiğine göre Mağripliler (bugünkü Cezayir, Fas), çocuklara önce yalnız Kur'an okuturlar, Kur'an'ın yazılışı, şekli, yazısı, hafızların ve kıraat bilginlerinin bu konudaki anlaşmazlıklarını da öğretirler. Berber köylüleri de bunları örnek edinirler.⁶³ Mağriplilerin çocukların öğretiminde izledikleri yöntem, Kur'an öğretmek ve ders esnasında Kur'an hattının ve konularının ihtilaflarını belirlemektir. Onlar öğretimde, öğrenci Kur'an'da beceri kazanana kadar, hadis, fıkıh, şiir ve Arapçayı öğretim konusu yapmazlar. Mağrip milletleri olan Berber köylerinde ergenlik yaşına ulaşana kadar çocukların öğretiminde izlenen yöntem budur.⁶⁴

İbn Haldun'un belirttiğine göre, İfrikiyye (Tunus) halkı: Kur'an ile hadisi birbirine karıştırarak öğretir. İlmin kural ve kanunlarını ve daha başka konularını ve yazıyı da öğretirler fakat

⁶⁰ M, U., C. I, s. 379-387.

⁶¹ Eugene O Iheoma, *The Philosophy of Religious Education*, Fourth Dimension Publishers, Enugu, Nigeria, 1997, s. 46-48.

⁶² M, U., C. III, s. 154.

⁶³ M, C. II, s. 987; M, U., C. III, s. 155-156.

⁶⁴ M, C. II, s. 986.

Kur'an'a daha çok önem verirler⁶⁵. Doğu (Mısır ve doğusu) halkı, yazı hariç Kur'an ile beraber diğer ilimleri de öğretiyorlar.⁶⁶ Onlar, gençlik döneminde Kur'an'ın, ilmî eserlerin ve esaslarının öğretimine önem verir ve hat öğretimini bu öğretime karıştırmazlardı.⁶⁷ Endülüslülerin kıraat ve kitabet öğretiminde izledikleri yöntem, kıraat ve kitabeti ele almaktır. Aynı zamanda Kur'an'ı öğretimde esas almışlardır. Şiir rivayetini ve kompozisyonu da öğretirler. Arap dili bilgilerini de verirler, güzel yazı yazmaya alıştırlar ve her şeyden çok yazıya önem verirler. Ergenlik ve gençlik dönemine kadar bu yöntem ile eğitim sağlanır.⁶⁸

Görüldüğü gibi Endülüs dışındaki diğer Müslüman ülkelerde öncelik Kur'an öğretimine verilir, Endülüslüler de Kur'an'ı öğretimlerinin esası kabul etmişlerdir, ancak önceliği yalnızca Kur'an öğretimine vermemişlerdir. Temel oluşturduğu için Arap dili, yazı ve şiir gibi alanları da öğretim konusu yapmışlardır. Endülüslüler'e göre, Kur'an öğrenmek Müslüman olmalarının bir sembolü idi ve Müslüman'ın en temel ayırıcı özelliği Kur'an okumasını bilmeleri idi.⁶⁹ Erken yaşlarda Kur'an'ı öğrenmek, öğrenmeyi daha kalıcı kıldığı için temel dini eğitime önem verilmiştir. Bunun temel sebebini İbn Haldun şöyle ifade etmektedir: “Çocuk vesayet altında bulunduğu sürece velilerin emrine itaat etmek ve hükme boyun eğmek durumundadır. Buluş çağına gelip velilerin boyunduruğundan kurtuldu mu, delikanlıktan dolayı tembelleşebilir.”⁷⁰

İbn Haldun, alternatif bir eğitim yöntemini de dile getirmektedir. Bu eğitim yöntemi Kadı Ebu Bekir b. Arabî'nin önerdiği bir yöntemdir. Bu yönetime göre, eğitime ilk önce Arapça ve şiir öğretimi ile başlanmalıdır. Kadı Ebu Bekir b. Arabî'ye göre, dilin bozulmuş olması, şiirin Arap divanı olması, bu önceliği gerektirmektedir. Sonra hesaba geçilerek temel kurallar öğrenilene kadar alıştırma yapılır, bunlardan sonra Kur'an öğretimine geçilir, çünkü artık öğrenci Kur'an öğrenimi için gerekli donanıma sahiptir ve bu birikim öğrencinin Kur'an öğrenimini daha da kolaylaştırmaktadır.⁷¹ İbn Haldun'a göre, eğer öğrenci sürekli olarak eğitime devam edecek olsa ve ergenlik dönemine geldiğinde de

⁶⁵ M, U., C. III, s. 156-157.

⁶⁶ M, U., C. III, s. 156-157.

⁶⁷ M, C. II, s. 987.

⁶⁸ M, C. II, s. 987; M, U., C. III, s. 155-156.

⁶⁹ M, C. II, s. 986; M, U., C. III, s. 159.

⁷⁰ M, C. II, s. 988-989.

⁷¹ M, U., C. III, s. 158-159.

velilerine itaat edip eğitim-öğretimine ara vermese Kadı Ebu Bekir b. Arabî'nin önerdiği yöntemi uygulaması onun için daha yararlı olur.⁷²

Sonuç

İbn Haldun, insanın yetiştirilmesini eğitimin önemli bir amacı olarak görmektedir. İnsanın akıl ve zihin gücünün geliştirilmesi eğitimin amaçlarından saymaktadır. Ona göre, aynı şekilde eğitimin evrensel amaçlarından biri olan bilgi ve gerçekliğe ulaşabilmek için eğitim, akıl yetilerini geliştirmeye yardım etmeli ve insanın psikolojik ve zihinsel potansiyelinin geliştirilmesini hedeflemelidir. İbn Haldun'un, temel eğitim aşamasında eğitim-öğretimin içeriği konusunda ayırt edici özelliği, çocuk ve gençleri toplumun kültürü ile şekillendirmek olan geleneksel eğitim aşamasına sahip olmasıdır. İnsanı bir modele uydurma veya benzetme gerek antik çağın gerekse İslam dünyasındaki klasik anlayışın ürünüdür.

İbn Haldun'un, temel eğitimdeki öğretim programı Kur'an öğretimi etrafında şekillenir. Kur'an ve Kur'an ile ilgili ilimlerin yanında ana dilin okunması, yazılması, şiir ve hesap gibi temel dersler idealist ve realist bir program da yer almaktadır. O, önce zihnin gelişmesine imkan veren matematik, dil gibi derslerin okutulmasının daha sonra değerlerin öğretilmesinin daha yararlı olabileceğini de söylemektedir. Zihinsel gelişime imkan veren konular akli ilimler sınıflamasına dahil edilmektedir. Onun akli ilimler sınıflandırması içinde saydığı konular bir yüksekokul programında yer alması gereken konuları oluşturmaktadır.

İbn Haldun, eğitim-öğretim etkinliklerinde öğrencinin zihinsel gelişiminin ve bireysel farklılıkların dikkate alınması gerektiğini, bunun ihmal edilmesi durumunda öğrencide bıkkınlık ve öğrenmeye karşı isteksizlik doğabileceğini vurgulamaktadır. Teorik ile pratiğin ayrı şeyler olduğunu düşünen İbn Haldun, yaparak yaşayarak öğrenmenin daha etkili olduğunu dile getirir. İbn Haldun'un öğrenciye sert davranılmasını ve şiddet uygulanmasını iyi bir yöntem olarak kabul etmemesi, geleneksel eğitim anlayışının hâkim olduğu o dönem için modern bir yaklaşımdır.

Anlatma yöntemini eğitim-öğretimde etkili bir telkin aracı olarak gören İbn Haldun bu yöntem ile sağlam ve köklü melekelerin kazanıldığını ve bu yolla büyüklerden ve hocalardan herhangi bir şey öğrenildiğinde, öğrenilenleri araştırma ve bunların arasından sözü edilen anlamı yakalamak için uzun zahmetlere katlanmaya ihtiyaç

⁷² M, U., C. III, s.159.

duyulmadığını ileri sürer. Bu yöntemin çok vakit alma, ezberciliğe yol açma ve konuşma melekesinin gelişimini engelleme gibi sakıncalarına da değinmesene rağmen, o bu yöntemi eğitim-öğretim sürecinde duyuşsal ürünlerin oluşmasında da etkili bir telkin aracı olarak görür. Ona göre, bilgiler, huylar, tutumlar, benimsenen erdemler öğretim ve ders yolunun yanı sıra taklit ve doğrudan telkin yoluyla da alınır ve doğrudan temas ve telkin yoluyla melekeler çok daha sağlam ve köklü olmaktadır.

Kısaca ifade etmek gerekirse, geleneksel eğitim anlayışının hakim olduğu bir dönemde yaşayan İbn Haldun'un eğitim görüşü, dönemin eğitim anlayışından bazı yönlerden farklılık arzeder. Onun eğitim görüşü eğitimin bilişsel amaçları, öğretim programı ve öğretmen konusunda geleneksel anlayışı devam ettirirken, eğitimin duyuşsal amaçları, ilkeler, yöntem ve disiplin konusunda modern anlayışa yaklaşmaktadır. Bazen de her ikisini uzlaştırmaktadır. İbn Haldun'un insan anlayışının, bazı açılardan öğrenci merkezli modern eğitimdeki insan anlayışına benzediği söylenebilir. İnsanın yeteneklerini geliştirerek kendini gerçekleştirmesine engel olan baskıcı disiplin uygulamasının yanlışlığından yola çıkarak insanın Baskı altına alınmamış özgür insan modelini ortaya koyduğu söylenebilir. İbn Haldun'un kendisi de geleneğin ve geleneksel bilginin taşıyıcılığını ve aktarıcılığını yapmaktan öte, sorgulayan, eleştiren, çözüm üreten ve özgür fikirler ortaya koyan özgür bir zihin yapısına sahiptir.

Kaynakça

AKYÜZ, Niyazi-ÇAPÇIOĞLU, İhsan, Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2008.

BRUMBAUGH, R. S., LAWRENCE, N. M., Eğitime Dair Felsefeler-Batı Düşüncesinin Temelleri Üzerine, Çev: N. Tozlu (Teksir), Van: Temmuz 1991.

EKREM, İsmail, "Bültenlerden Seçmeler-Endülüs'te Eğitim", (05.01.2008), http://www.medeniyet.org.tr/haber_detay.php?haber_id=103

EL-HUSRÎ, Satî, İbn Haldun Üzerine Araştırmalar, Dergah Yay., İstanbul 2001.

ERDEN, Münire & AKMAN, Yasemin, Gelişim ve Öğrenme, 10. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2001.

EV, Hacer, İbn Haldun'un Eğitim Görüşü, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2007

GÖKBERK, Macit, Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi Yay, İstanbul 1980.

GUTEK, Gerald, Eğitime Felsefî ve İdeolojik Yaklaşımlar, (Çev: Nesrin Kale), Ütopya Yayınevi, Ankara 2001.

GÜVEN, Fahri, “İbn Haldun’un Eğitime Dair Mülâhazaları”, <http://www.tumgazeteler.com/?a=1281221>

IHEOMA, Eugene O, The Philosophy of Religious Education, Fourth Dimension Publishers, Enugu, Nigeria 1997.

İBN HALDUN, Sifâu’s-Sâil li-Tehzibi’l-Mesail, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1977.

_____, Mukaddime, (Çev. Süleyman Uludağ), Üçüncü Basım, Dergah Yayınları, C. I, II, İstanbul 2004.

_____, Mukaddime, (Çev., Zakir Kadirî Ugan), MEB Yayınları, 4. Baskı, C. I, II, III, İstanbul 1977.

KASIM, Mahmud, “İmam Gazâli ve J.J. Rousseau Arasında Eğitim Bakımından Bir Karşılaştırma”, Kahire Üniversitesi’nde Verilen Bir Konferanstan (14 Nisan 1967), Çev: Selahattin Parla, İslami Araştırmalar, C. II, Ocak 1988, s. 195-219

KOHLBERG, Lawrens, “Moral Development and the Education of Adolescent”, Adolescent Behavior and Society, Second Edition, Editor, Rolf E. Muuss, Random House New York 1975, s. 165-166.

MORGAN, Clifford Thomas, A Brief Introduction to Psychology, Second Edition, U.S.A 1977.

PARLADIR, Selahattin, İslam’da Örgün Din Eğitimi, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 1984

RUSSEL, Bertrand, Felsefe Meseleleri, (Çev: A. Adnan Adıvar), ikinci Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1943.

TEZCAN, Mahmut, “İbn Haldun’un Eğitime İlişkin Görüşleri”, s.205-212,

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/507/6179.pdf>

TOSUN, Cemal, Din Eğitimi Bilimine Giriş, PegemA Yay., Ankara Eylül: 2001

ÜLKEN, Hilmi Ziya, Eğitim Felsefesi, MEB Yay., İstanbul 1967. Yayınevi, Ankara 2001.